

ЖЕЛЕЗНЯК Микола
кандидат філологічних наук
директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

ЩЕНКО Олександр
кандидат філологічних наук
заступник директора з наукової роботи
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

УКРАЇНСЬКІ РЕГІОНАЛЬНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ: ЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІЇ, ПРОБЛЕМИ

У дослідженні автори пропонують розуміння сутності регіональної енциклопедистики, висвітлюють значення регіональних енциклопедій для суспільства, функції, які вони в ньому здатні виконувати. Запропоновано загальну характеристику українських регіональних енциклопедій, порушено найважливіші питання, пов'язані з їх творенням.

Ключові слова: українська енциклопедистика, регіональні енциклопедії, національні енциклопедії, універсальні енциклопедії, регіони України.

За характером довідкової інформації енциклопедичні видання поділяють на загальні (універсальні), галузеві та спеціалізовані (вузькотематичні, персональні) й регіональні [4: 9]. Прикметною особливістю регіональних енциклопедій є їхня красназвуча тематика, адже мета створення таких видань – подання інформації про той чи інший край держави, а іноді й кількох держав (як, скажімо, у випадку з «Енциклопедичним словником Лемківщини»), формування чіткого образу й уявлення про нього, зображення колориту регіону з його виразними особливостями.

Розлоге фахове визначення терміна «регіональна енциклопедія» знаходимо в кандидатській праці М. Ряховської: «регіональна енциклопедія – це довідкове видання, що містить у вигляді статей загальний звід упорядкованих, систематизованих, концептуально організованих відомостей зі всіх чи окремих галузей знань і практичної діяльності, присвячених визначеній адміністративно-територіальній одиниці (з урахуванням територіальних змін у часі)» [3: 20]. Звичайно, територія як одиниця часто стає об'єктом дискусій, оскільки межі сучасних адміністративно-територіальних утворень не збігаються з поділом попередніх часів, а ще більше – попередніх епох.

Виділення регіональних енциклопедій в окремий тип відбувається передусім опозитивно до універсальних (загальних) енциклопедій національного характеру. З погляду призначення, функцій, ролі, яку виконують енциклопедії в суспільстві загалом, регіональна енциклопедистика має не менш важливе значення, ніж національна. До того ж регіональні енциклопедії часто слугують своєрідним підґрунтям для створення універсальних національних енциклопедичних видань.

Як відомо, національна енциклопедистика покликана систематизувати й поширювати в суспільстві знання про націю, державу – її природу, культуру, традиції, звичаї, мову, господарство, науку, мистецтво, спорт, державні інституції, відомих людей тощо [5: 6]. Систематизацію відомостей про націю у вигляді енциклопедично-довідкової літератури можна здійснювати узагальнено, універсально, всебічно, комплексно, синтетично. Власне, йдеться про методи створення загальних енциклопедій. З іншого боку, інформацію про націю можна подавати вузькоспеціалізовано, диференційовано, поаспектно, тематично. Такий підхід забезпечує удокладнення довідкового матеріалу, підвищує його інформаційну насиченість, коефіцієнт довідковості, аналітичність. Один із аспектів, відповідно до яких можна систематизувати знання про державу саме таким шляхом, є територія, тобто територіальна диференціація країни відповідно до адміністративно-територіального, етнографічного чи географічного принципів.

Отже, регіональні енциклопедії є результатом вивчення й систематизації знань про певну територію. Вони є цінними як для всього українського суспільства, так і для його частини, особливо тієї, для якої той чи інший регіон є рідним краєм. Іншими словами, регіональна енциклопедистика відіграє важливу інформаційну роль у житті суспільства як окремого регіону, так і України загалом.

І регіональні, і національні енциклопедії мають велике значення в суспільстві й державі, зокрема для:

- інтелектуального розвитку суспільства, піднесення престижу інтелекту, знань, освіченості;
- культурно-духовної еволюції народу;
- формування й утвердження національної свідомості, відтворення історичної пам'яті українського народу, створення й захисту національного інформаційного простору держави;
- для витворення й розвитку єдиної політичної нації, що нині особливо актуально з огляду на боротьбу українців за територіальну цілісність держави.

У цілому усвідомлення великого значення регіональних енциклопедій для розвитку держави стосується не лише їх укладачів, енциклопедознавців, науковців, інтелігенції, а й представників вищих органів державної влади. Прикладом цього слугує постанова Кабінету Міністрів України № 789 від 10. 06. 2002 «Програма розвитку краєзнавства наперед до 2010 року». Ця програма прикметна для нас тим, що вона спонукала розвиток регіональної енциклопедистики: саме в зазначений період вийшло чимало українських регіональних енциклопедій. Варто додати, що краєзнавчі дослідження сприяли розвитку регіональної енциклопедистики не лише в Україні, а й у сусідніх державах – див., напр.: [2: 38]. Станом на сьогоднішній день в Україні, на жаль, не існує державних програм, відповідно до яких можна було б говорити про сучасний розвиток регіональної енциклопедистики на державному рівні.

В регіональній енциклопедистиці об'єктом уваги укладачів виступає локальність (тобто територія / край / регіон), а предметом – той чи інший аспект локальності, наприклад, історія краю, його природа, господарство, культура, демографія, персоналії тощо, або ж всі основні аспекти сукупно – універсально. Питання регіональної локальності сьогодні неабияк актуальне, зокрема з погляду нинішньої боротьби України за цілісність і соборність. Привернення уваги до регіонів, які нині тимчасово окуповані, зокрема й шляхом прирощення нових знань через створення про них нових енциклопедичних видань, повинне мати помітне місце в інформаційній боротьбі за цілісність держави.

Саме регіональна енциклопедія є тим форматом подання науково-довідкової інформації, що має порушувати питання історичних коренів регіонів, їх входження в Українську Державу, роль регіонів в утвердженні українського народу на різних етапах історичного розвитку, починаючи з найперших.

Питання історичних коренів регіонів України має й інший проблемний аспект. Йдеться про принципи виділення того чи іншого регіону, коли створюється та чи інша регіональна енциклопедія. Адже в одних енциклопедіях кордони регіону мають чітке означення, в інших – ні. Наприклад, енциклопедичний довідник «Чернігівщина», хоч і опублікований у 1990-му році, проте висвітлює той регіон, кордони якого більш актуальні для Чернігівщини 1890-х років, тобто Чернігівської губернії. Тому сучасні та історичні регіони, кордони регіонів в цілому є актуальними науковими проблемами не лише для істориків чи географів, а й фахівців енциклопедичної справи.

Перші регіональні енциклопедії почали з'являтися в Україні у 1980-х роках. Йдеться, зокрема, про видані головною редакцією УРЕ енциклопедичні довідники «Київ» (1981), «Чернігівщина» (1990), «Полтавщина» (1992). Енциклопедичний характер регіонального спрямування мали й збірки матеріалів про окремі повіти й землі, які спершу видавалися в діаспорі, наприклад, «Підгаєцька земля» (1980), «Лемківщина: земля, культура, історія» в 2-х томах (1988); а також серійні публікації на кшталт «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» в 4-х томах (1983–1985), «Історія міст і сіл УРСР» в 26 томах (1967–1974). Однією з перших регіональних праць, яку вважаємо прообразом регіональних енциклопедій, є збірник статей «Карпатська Україна» (1939) [1: 135].

Українські регіональні енциклопедичні видання різноманітні за численними ознаками. Однак з погляду функцій і значення для регіону їх можна поділити на дві великі групи – власне регіональні й частково регіональні. *Власне регіональні енциклопедії* вирізняються передусім тим, що вони забезпечують створення чіткого образу й уявлення про регіон, показують виразні особливості, відтворюють його колорит. Це зазвичай універсальні видання, що охоплюють різноманітні тематичні напрями – від історії й фізико-географічних характеристик регіону до визначних персоналій. Цю групу регіональних енциклопедій можна також поділити на дві підгрупи – енциклопедії про регіональні території (адміністративні, етнографічні, промислові) та енциклопедії про населені пункти (міста обласного й районного значення, містечка). Закономірно, що власне регіональні енциклопедично-довідкові видання часто є багатотомними. Серед видань цього типу виділимо:

- «Валківська енциклопедія» у 4 томах (2000–2013);
- «Енциклопедичний словник Лемківщини» (2013);
- «Енциклопедія Бердянська» у 4 томах (2013–2017)
- «Енциклопедія Коломийщини» у 14 томах (1996–1997);
- «Енциклопедія Криворіжжя» у 2 томах (2005);
- «Енциклопедія Львова» у 4 томах (2007–2012);
- «Енциклопедія Сумщини» в 3 випусках (1998–1999);
- «Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник» (2010);
- «Київ: Енциклопедичний довідник» (1981–1986);
- «Крымскотатарская энциклопедия» у 2 томах (1993–1995);
- «Місто і люди. Єлисаветград – Кіровоград, 1754–2004» (2004).
- «Малий енциклопедичний словник Корсунщини» у 2 томах (2003–2004);
- «Полтавіка: Полтавська енциклопедія» у 12 томах;
- «Прилуччина: енциклопедичний довідник» (2007);
- «Слобідська Україна» (1994);
- «Тернопільський енциклопедичний словник» у 4 томах (2004–2010);
- «Полтавщина: Енциклопедичний довідник» (1990);
- «Харківщина: Енциклопедичний словник» (2014);
- «Черкащина: Універсальна енциклопедія» (2010);
- «Чернігівщина: Енциклопедичний довідник (1990).

Кожна з цих праць – це збагачення знань про той чи інший край або місто.

Власне регіональними енциклопедіями є й ті, що присвячені одній окремій, але репрезентативній темі, тобто такій, висвітлення якої є достатнім для формування певного образу про регіон. Наприклад:

- «Визначні пам'ятки Києва: енциклопедичний довідник» (2004);
- «Діячі культури і науки Лемківщини» (2000);
- «Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи ХХ століття» (2007);
- «Енциклопедія мистецтва Полтавщини» у 2 томах (2014–2015);
- «Морская энциклопедия Одессы» (2012);
- «Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник» (2003).

Власне регіональні енциклопедії вирізняються й тим, що, окрім загальних сфер знань (природа, культура, звичаї і традиції, господарство тощо), висвітлюють об'єкти, явища, персони суто регіонального рівня і значення, зокрема: місцеві пам'ятки природи; пам'ятники, пам'ятні знаки й обеліски; міські, районні чи обласні організації, спілки, музеї, школи, з'їзди, олімпіади тощо; видатні особи регіонального рівня або категорії осіб регіонального значення. Тобто це все те, що можна знайти в регіональних енциклопедіях, а в національних – ні або вибірково, не послідовно.

Отже, основний критерій власне регіональних енциклопедій – це відтворення специфіки регіону. Кожен регіон вирізняється чимось своїм. Приміром, Східні й Південні регіони країни закономірно вважають промисловими центрами, тому господарча тематика – одна з найактуальніших у представленні цих земель регіональними енциклопедіями.

Частково регіональні енциклопедії лише формально репрезентують регіон без відтворення його особливостей і загальної специфіки. Яскраві приклади: «Православная

енциклопедія *Харьковщины*» (2009), «*Флора Українських Карпат: енциклопедія*» (2015). Це здебільшого вузькоспеціалізовані енциклопедично-довідкові видання, які презентують окрему сферу чи галузь знань; регіон у таких випадках лише виконує функцію обмеження авторського фокусу уваги. Серед таких ціла низка видань культурно-мистецького профілю, як-то: «*Літературно-мистецька енциклопедія Кіцманщини*» (1991), «*Літературна Харківщина*» (1996), «*Митці Рівненщини*» (1997), «*Літературно-мистецька та наукова Зборівщина*» (1998), «*Діячі історії, науки і культури Закарпаття*» (1999), Одессика: *Поэтическая энциклопедия*» (1999), «*Літературно-мистецька Вижниччина*» (2001) тощо.

Загальний аналіз регіональних енциклопедичних видань дозволив виділити такі тенденції. Власне регіональні енциклопедії присвячені областям, етнографічним краям, районам або населеним пунктам (містам). Частково регіональні енциклопедії – окремим галузям знань, причому можна говорити, що на рівні енциклопедій знання представлені виданнями переважно гуманітарного циклу. Регіональні енциклопедії про природничі науки, інженерні дисципліни, промислові галузі тощо – лишаються прогалиною. Проте варто розуміти, що галузеві регіональні енциклопедії виконують не лише інформативну функцію, а й науково-розвивальну, тобто поява таких енциклопедій – крок уперед у розвитку певної галузі знань.

Далеко не всі адміністративно-територіальні регіони України, етнографічні краї, великі міста (обласні центри) представлені у форматі енциклопедій; причому окремі території висвітлені кількома енциклопедіями, інші – жодною. У більшості регіональних енциклопедій особливості регіонів, їхню специфіку зображено через окремі тематичні напрями; зовсім небагато є видань, які представляють регіон цілісно, універсально, висвітлюючи широкий спектр тематичних напрямів.

Усі регіональні енциклопедії (і не лише регіональні) можна поділити на такі, що видаються за державної підтримки, це передбачає створення спеціального колективу фахівців, і такі, що готуються однією, кількома чи колективом зацікавлених осіб-ініціаторів і виходять друком за приватні кошти чи гроші спонсорів. З одного боку, начебто добре, що є зацікавлені особи. Проте видання, виконані аматорами, часто-густо лише формально (за титульною назвою) належать до енциклопедичних видань, а насправді є публікаціями, які за своїми ознаками не можна віднести до енциклопедій (це довідники чи збірники краснорічних нарисів).

Регіональні енциклопедії кожен автор чи авторський колектив створює за своєю методикою. Це, з одного боку, надає оригінальності таким книгам, а з іншого – породжує методичні помилки та безсистемність у принципах укладання і критеріях відбору видань цього типу. Тому вважаємо актуальним завданням для українських енциклопедистів підготовку основних принципів, якими варто керуватися, укладаючи регіональні енциклопедії, та визначення критеріїв, відповідно до яких видання може вважатися регіональною енциклопедією. Це сприятиме уніфікації таких видань, надаватиме їм чіткого енциклопедичного статусу, регіонального характеру, виразної систематизації знань про регіони України, зручного пошуку як самих видань, так й інформації в них, отже, розвитку української енциклопедичної справи загалом.

Оскільки і регіональні, і національні енциклопедії є справою державного значення, переконані в тому, що вихід таких видань у світ має відбуватися в координації з відповід-

ними органами чи інституціями, які б здійснювали фахову експертизу енциклопедій – концепції видання, його словника, форми й змісту статей; і на основі такої експертизи робили б висновок щодо відповідності видання статусу енциклопедії і якої саме – регіональної, галузевої, універсальної. Інститут енциклопедичних досліджень відкритий для співпраці з видавництвами й авторськими колективами в напрямку надання теоретичної чи методичної допомоги у підготовці енциклопедій або експертної їх оцінки.

Насамкінець, важливою справою в розвитку регіональної енциклопедистики може бути створення окремого ресурсу в мережі Інтернет, на якому б висвітлювалася інформація про вихід енциклопедій, початок роботи над новими проектами, виставлялися принаймні електронні копії українських регіональних енциклопедій і таке інше. Без сумніву, це корисно і для користувачів довідкових видань, і для дослідників, які займаються вивченням регіональної енциклопедистики, і для укладачів майбутніх видань, які б мали безперешкодну можливість ознайомитися з досвідом підготовки видань такого типу.

Література

1. Железняк М. Г. Энциклопедии Украины. История и современность. Материалы 13 Международного семинара «Украинскими дорогами Санкт-Петербурга». Нежин; СПб., 2013. С. 130–138.
2. Корочкина А. История и перспективы развития российской региональной энциклопедистики // Энциклопедичний вісник України. 2015. Вип. 6–7. С. 38–42. DOI <https://doi.org/10.37068/evu.6-7.8>.
3. Ряховская М. А. Региональные энциклопедии России: история и современные тенденции развития. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Челябинск, 2013. 24 с.
4. Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи / НАН України; Ін-т енциклопедичних досліджень. К.: Академперіодика, 2015. 252 с.
5. Яцків Я. С., Железняк М. Г. Вступ // Наука України у світовому інформаційному просторі. Вип. 12: Енциклопедичний простір України / НАН України. К.: Академперіодика, 2015. С. 5–8.

REGIONAL ENCYCLOPEDIAS IN UKRAINE: IMPORTANCE, FUNCTIONS, ISSUES

The research presents an understanding of the essence of regional encyclopedias publishing, its role and significance for society. The general characteristics of Ukrainian regional encyclopedias are given; issues on regional encyclopedias classification are raised; methodology for regional encyclopedias compilation are discussed.

Keywords: *Ukrainian encyclopedia science, regional encyclopedias, national encyclopedias, universal encyclopedias, regions of Ukraine.*